

ODLAZAK TONI MORISON (1931–2019)

Mirjana Popović-Radović

The departure of Toni Morrison, the only African-American woman to win the Nobel Prize in literature, in 1993, was the occasion to remind ourselves of her literary work as the cultural historical phenomenon, her uniqueness and creative originality.

*„Toni Morison nije samo značajna
savremena romansijerka, već izuzetna
figura naše nacionalne književnosti.“*

„The New York Review of books“

Odlazak 2019. godine, jedine žene-književnice Afro-Amerikanke, internacionalno proslavljene spisateljice i dobitnice Nobelove nagrade za književnost 1993. godine, nesporno je da predstavlja poseban događaj svetske kulturne scene. Otuda on traži promišljanje njenog dela višedimenzionalno i iz različitih aspekata. Reč je o izuzetno originalnoj književnoj pojavi – o Toni Morison.

Njeno delo je šira tema od Američke književnosti, i od savremenog romana. U pitanju je kulturno-teorijski, filozofski fenomen drugosti/otherness (Fuko, Delez), iz kojeg je nastao njen književni izraz, posebnost njene narativne forme i pripovednog stila, njene stvaralačke originalnosti.

Toni Morison je kao istaknuti predstavnik afro-američke proze, specifičnog književnog jezika i izraza, dovodeći na književnu pozornicu likove romana sa sudbinama bivših robova, pre i posle oslobođanja od robovlasništva, ukazala na čitavu novu perspektivu razumevanja ne samo savremene američke književnosti, nego ukupne kulturne stvarnosti u celini.

To što je ona sama pripadnik druge rase, kao i njeni likovi u romanima, iz istorijskog nasleđa robovlasništva Amerike, kao trag nekadašnje posebne kolonijalne politike, na dubljem civilizacijskom, saznajnom nivou, povezali su nju kao autora i njeno književno izražavanje, višeslojnije nego što je to slučaj sa piscima nacionalnih književnosti u dijahronijskom trajanju drugih sredina i zemalja.

Samim tim je uloga i odjek njenih knjiga, sezaao iz prostora naracije u opsežniji ambijent ne samo savremene društveno-kulturne američke atmosfere, već se pojavio kao nezaobilazni deo samog fenomena afro-amerikanizma i teorijski označene postkolonijalne književnosti. Preko internacionalnog odjeka knjiga Toni Morison, na svetskoj sceni one su doprinele novom vidu postmoderne kulturne stvarnosti, koju identifikuje baš jezik i književnost.

Poseban značaj u tom smislu ima svojevrstan teorijski domen „narativne dokumentarnosti“, individualnim uvidom u doživljavanje robovlasništva, sa čitavim marginalnim, psihološkim obrisom neotkrivenog unutarnjeg života pojedinaca, koje nije zabeležilo nijedno pisano svedočanstvo. Tek je naracija književnim rečima u vidu predanja o robovanju Crnih Ljudi u Americi, oglasila iz tišine i muka dijahronijskog trajanja, samu

bit ropskog oblika života, koji je tako prevazišao istorijske okvire, prerastajući u širi fenomen tlačenja ljudi, njihovog neprihvatanja kao druge rase, u stvari, različitosti od Belih Ljudi.

Taj proces književno-teorijskog oglašavanja, odigravao se u dva smera, na primeru književnog iskaza Toni Morison, odnosno njenog korišćenja arhivskih svedočanstava prošlosti kojima je onda davala ulogu romanesknih scenarija, ali i nje kao autora, pripadnika crne rase koja je robovala na tlu Amerike.

Tome je doprineo njen pripovedački metod, koji je hermeneutički u izvesnom smislu, prožimanjem sadašnjosti tragovima prošlosti, kojim se odigrana zbivanja ranije nekad, uvode u sadašnjost romana i psihologiju likova uživljavanjem. Kroz psihološki, unutarjni individualni svet, odvija se paralelni životni tok, iz kojeg potom nastaju odluke i činovi nepovezani sa sinhronim trenutkom života. Zanimljivo je da ona kao pisac otkriva izvore izdržljivosti i hrabrosti crnih ljudi u Americi, baš u tim individualnim domenima unutaršnjeg duhovnog uporišta u njihovoj drugosti, razlogu i izvoru dugotrajnog egzistencijalnog bola i jednovremeno snage koja vodi oslobađanju.

Detalj povesti bega ka slobodi, sa juga na sever, imajući svoju autonomnost u romanu *Beloved*, to u punoj meri pokazuje. Dramatično u tišini i skrajnutosti, duhovna i fizička moć okovanih Crnih Ljudi – robova, koji zajedničkim naporom i snagom uspevaju da otkaač okove kojima su lancima bili zajedno povezani u duboko iskopanoj jami, koristeći slivanje kiše i odrone, vodi ih u bekstvu sa okovima na sebi, u neizvesno, tragom procvetalih voćki kao neobičnim putokazom. Na drugi način u romanu *Home*, beg iz duševne bolnice, na jug i pored rizika, ka svojim i domu, da bi živeli makar kratko, svoju sudbinu koju vide kao neobičan, njihov oblik slobode, u svojoj naoko kontradiktornosti, govori o saznanju same biti postojanja, koje im je donela duboka patnja.

Zato je Toni Morison, ne samo pisac, nego u izvesnom smislu se pojavljuje kao pripovedni glasnik, individualne istine odigranih zbivanja u istorijskoj prošlosti, koju je pisanjem uključila u narativnu stvarnost. Uspela je otuda, da ostvari svojevršno meta-predanje u modernom vremenu. Naime, spoj sadašnjih događaja, sa srodnim mislima i osećanjima prošlosti, preoblikovani u naracijski, paralelni tok života, izranjaju kao senke, duhovi ranije neostvarenih emocija koje su čekale poput *akauzalno sinhronijskih* (K. G. Jung) poriva, da se iskažu u novom trenutku sadašnjosti, čine vremenske karakteristike romana Toni Morison metaforičnim.

Bivaju na izvestan način onostrani oreol u sadašnjem trenutku, sasvim običnih događaja, kao „vremenskih provodnika“ trajnijih značenja.

Tako se u tom narativnom prožimanju trajanja prošlosti u sadašnjosti, ispoljavaju svojstva posebne „književne stvarnosti“ u romanima Toni Morison, prožete paralelnim slikama, preoblikovanim jezičkim izrazom, prihvaćenim čak za afro-američki „dijalekt“, sa novim iznenađujućim ritmom postmoderne proze, po mišljenju mnogih kritičara.

Otuda biva moguće u romanu *The Bluest Eye*, da narativni tok, pripovedanje, određuju godišnja doba; od jeseni, preko zime do proleća, i leta, a poglavlja su naslovljena rečenicama grafički povezanim u nizu, kao da je u pitanju govor bez predaha. Iako je u štampanoj knjizi i tekstu, to spajanje i nizanje reči u neprekidnoj liniji, grafički izvedeno, ono čitaocu sugerira ton i ritam usmenog kazivanja, intonaciju, samog glasa autora-naratora.

Kao nekada u prošlosti „živog mita“, u prozi Toni Morison jezik i književni iskaz su u neprestanom sadejstvu, otkrivanjem izvorne stvarnosti ispod sloja vidljivog. Posebnom vrstom pripovedanja sugerirajući iskonsko imenovanje pojava, pronalaze-njem reči u zvuku, dajući jeziku moć psihološkog ovaploćenja unutarnjeg sveta svojih likova, ona gradi svojevrstan književni

jezik. Kao tvorac autorskog predanja, ona se našla spontano na pragu individualne, lične mitologije, koja u postmodernom ključu „obnovljenog mitotvorstva“ u svim sferama stvaralaštva, doprinosi savremenoj epohi kulture i njenoj otvorenosti ka hronološkoj slojevitosti i višeznačnosti.

Iskaz „večita sadašnjost“ (*eternal present*) iz vremena usmenog predanja, gde prisustvo naratora i njegov glas, pretvara u sadašnjost sve minulo o čemu se kaže, Toni Morison je prenela u jezik i pismo, u pisani tekst, kao što je varijacije slika stvarnosti, zvucima koji je oglašavaju, kompozicijski ostvarila u romanu *Jazz*, kao da se radi o muzici.

Višeznačnost stvarnosti ne samo u perspektivi dijahronijskih slika u relaciji prošlost – sadašnjost, preko modernog monopredanja o individualnim sudbinama, nezaobilazna je i u istorijskom okviru robovlasništva u Americi, nad narodom duge rase, Afro-Amerikancima, dijahronijski utemeljujući strukturu društveno-socijalnog stvaranja Amerike kao države. U pitanju je povest početaka, u socijalno-ideološkom i kulturnom smislu, život različitih grupa naroda na istom tlu, iz čega je nastala potreba za utemeljenjem na društvenom i individualnom planu.

U biti višeznačnost stvarnosti u romanima Toni Morison, posmatrana u smeru vertikalnog protoka vremena: prošlost – sadašnjost, nadovezivala se jednovremeno na varijante ostvarenih i neostvarenih sudbinskih zbivanja spoljašnjeg i unutrašnjeg sveta, u društvu i pojedincu, što je ona na umetnički način ostvarila u romanu *Jazz*.

Otuda težnja njenih romanesknih likova za ambijentom spokoja, bilo da je on kuća, kao u *Beloved*, prostor imaginacije kao svojevrsnog sećanja iznutra u ličnostima, ili podsvesni sloj bića u *Song of Solomon*, pa čak i osećanje svog tela poput iskonskog utočišta i svesti o sopstvenom prisustvu u stvarnosti, u *The Bluest Eye*. Moglo bi se reći da svi romani Toni Morison, nezavisno od tematske različitosti, likova i događaja

koje opisuje, bilo da im je osnov u arhivskim dokumentima, ili su u pitanju tragovi biografskih zbivanja iz života autora, sasvim su samosvojni i teško bi se mogli porediti sa bilo čim u istoriji svetske književnosti.

Na primer, u romanu *Zločin i kazna* Dostojevskog, njegov junak Raskoljnikov ubija iz koristoljublja i podsvesne potrebe da preseče „Gordijev čvor“ sopstvenog sudbinskog toka. Međutim, u *Beloved* Toni Morison, junakinja romana ubija sopstveno dete, iz izobličienog straha od njegovog budućeg robovanja, iz bolnog osećanja ljubavi koja nema izlaza, iz tragične žudnje za jedinom potpunom svojoj slobodi u doživljavanju bar očaja, koji joj niko i ništa ne sprečava. Ona pokušava da nađe izlaz u sebi samoj, nemajući ga nigde u društvenoj stvarnosti, pretvarajući sebe u žrtvu samodestruktivnog unutarnjeg progona i kazne, nastale iz zločinačke atmosfere ropstva društveno prihvaćenog za „prirodno stanje“.

Ali, sasvim iz drugih razloga, daleki odjek ubijanja sopstvene dece u Euripidovoj *Medeji*, povezuje se na čudan način sa temom *Beloved* Toni Morison, toliko vekova docnije, postavljajući u juksta poziciju, istorijski, saznavno, ta dva motiva.

Reč je o Medejinjoj osveti Jasonu, ali, o indirektnoj semantičkoj osveti samom svom robovskom položaju, junakinje pomenutog romana Toni Morison.

Individualna, unutarnja emotivna drama Medeje, u njenom beznadežnom činu otkrivanja sudbinskog kažnjavanja sebe same, osvetom čoveku iz čije ljubavi su nastala deca koju žrtvuje, približava je fenomenu ženskog tela, srodno, ali, drugačije kao u *Beloved* Toni Morison.

Jer i pored specifičnosti Euripidove pojave kao dramskog pisca antičkog doba, iz 431. p.n.e. domen iskonske, skoro teofane moći plodnosti ženskog tela, poprima u dijahronijskoj perspektivi, svojstva zagonetke samog postanja, na duhovnom i organskom planu, nezavisno od epohe kulture u kojoj je njegova

Toni Morison
(1931–2019)

drama nastala. Pokreće u biti, indirektno pitanje moći plodnosti ženskog tela, odnosno mogućnosti donošenja na svet živog bića, ukazujući na posebnu njegovu fenomenološku autonomnost. Zato je drama junakinje *Beloved*, u njenom tragičnom dosezanju slobode, kroz čin ubistva sopstvenog deteta, izneveravanjem organske moći ženskog tela, podnošenjem žrtve u trajanju potom „ukradenog mleka“ njenih grudi. Jer paradoksalno to „ukradeno mleko“ koje uzaludno teče, dugotrajnom patnjom preobraća se u vrstu životnog uporišta „čistog izvornog života“ za junakinju ovog romana Toni Morison, kao nekada u vreme „živog mita“, u *illo tempore* arhetipske plodnosti ženskog tela. Tako i miris polja šećerne trske, u kojima je radila sa malim detetom zamotanim uz svoje telo, miris je majke u *Song of Solomon*. Poprimajući eterična svojstva mirisa polja, prostora, majka kao u drevna mitska vremena, pojavljuje se poput

plodonosnog stanja zemlje, ali, u ljudskom biću, stvarajući na književnom planu moderno predanje.

Iz te dubinske mnogoznačnosti književne naracije-predanja, pojavila se jedna druga vrsta emotivnog jezika slika, iza postojećih engleskih reči, a svojim tonom i značenjem u romanima Toni Morison čak dosežući, originalno stvoren, autorski književni jezik.

Kako su „jezik i mit izdanci iz istog korena“ tako je u pripovedanju Toni Morison, njena lična, individualna mitologija, dala specifičnu formu njenom narativnom iskazu, i originalnosti njenog jezika, isto tako.

Ona uspeva da poznata filofska razmišljanja o vremenu i trajanju, o večitoj meni i promenljivosti ljudske sudbine pojedinca, iskaže na pripovedan način u ritmu bajkovitog *story-telling-a*, kao u *Beloved*:

„Ja sam razmišljala o vremenu. Meni je bilo teško da poverujem u njega. Neke stvari odu. Prolaze. Neke stvari baš ostaju. Ja sam obično mislila da su to moja naknadna sećanja. Ti znaš, neke stvari ti zaboraviš. Druge stvari nikad. Ali to nije tako. Prostori, mesta su još uvek tu. Ako kuća izgori, ona je nestala, ali, prostor, slika njegova – ostaje i nije baš u mom prisećanju, već izvan njega u svetu: ono čega se sećam je slika koja pluta spolja, izvan moje glave.

Ja smatram, ako ja čak ne mislim o tome, čak i kad ja umrem, slika onoga što sam ja činila, ili znala, ili videla, još uvek je spolja negde, baš na mestu gde se to odigralo...“¹

U pitanju je posebna narativna percepcija u domenu teksta, u samom pripovednom postupku Toni Morison, unutar njenog mono-predanja, kako je bilo nekad u usmenoj književnosti. Iz njega je izronio čitav romaneskni svet, a učinio ga je stvarnim književni iskaz, sačuvavši ga.

¹ Toni Morison, *Beloved*, Vintage International, New York, 2004, p. 43 (prevod autora teksta).

Za razliku od mnogih postmodernih prozaista, gde se „obnovljeno mitotvorstvo“ javilo kao mogućnost eksperimentalne forme romana, na primer u delu S. Ruždija, kod Toni Morison se radi o spontanom mitotvorstvu kao svojstvu narativne percepcije, metaforičnog doživljavanja slojeva stvarnosti, neposredno pretočene u reči i jezik.

Jednovremenost doživljavanja viđenog i naslućenog, u prostoru dnevnosti njenih likova, neprestana je interakcija zatečenog i postojećeg ambijenta, sa stalnim dijaloškim otkrivanjem paralelne energije nevidljivog, vanvremenog zbivanja nekad i sada, na istom mestu. Jer takva energija poseduje sopstvenu prošlost, trajući u sadašnjosti.

U ponekom trenutku ona dobija čak i formu, poput duha (*ghost*) – senke misli i osećanja glavne junakinje, vizualizujući se u stvarnosti. Tako to biva sa pojavom devojke sa imenom Beloved, iznenada ali i slučajne, podsvesno očekivane, u istoimenom romanu Toni Morison.

Paralelna stvarnost u njenim romanima nije prenesena samo slikama viđenim i doživljenim, a još manje bilo kojom vrstom onostranosti ili nečeg fantastičnog, nego doslovno fizičkom pojavnošću unutar postojeće stvarnosti, nekom vrstom autonomije samog fenomena tela i njegovom semantikom.

Otuda oslobađanje potisnutog identiteta sopstvene rasne posebnosti, karakteristikama tela, u koju je inkorporiran i njihov socijalni položaj robova, u njenoj prozi je dublje i dramatičnije od društvenog plana u kojem postoji, jer ona se kao autor orijentiše ka pojedincu i njegovom individualnom svetu.

Zato su reči molitve, njenog sugestivnog lika Baby Suggs, koji je postojao i trajao u „twice told story“ („dva puta ispričanoj priči“, teorijski pojam) a smatrali su je „sakralnom ličnošću“, mogle da smiruju nemir CRNIH radnika, uveče pri kraju dana posle iznurujućeg posla, ponižavanja, prizivajući tajnu, ličnu snagu u svakom od njih, u njenom remek-delu *Beloved*:

„To je telo o čemu ja govorim, ovde, sada. Telo kojem je potrebno da ga vole. Stopalama kojima je potrebno da se odmaraju i igraju; leđa kojima je potreban oslonac; ramena kojima su potrebne ruke, snažne ruke, kažem vam. I, o, moji ljudi, izvan onog tamo, čujte me, oni ne vole vaš vrat; spustite ruke na njega, dajte mu milost, milujte ga, držite u istom pložaju. I sve vaše unutrašnje delove koje će oni uskoro prosuti svinjama, vi treba da volite. Tamnu jetru, tamnu jetru – volite, volite, i ritam, otkucaje srca, volite takođe. Više od očiju i stopala. Više od pluća koja primaju Slobodan vazduh. Više od utrobe od koje zavisi vaš život, i vaše intimne delove koji stvaraju život, čujte me sada, volite svoje srce. Za to ćete biti nagrađeni...”²

Tematska posvećenost Toni Morison sudbinama CRNIH ljudi u Americi, pišući tako ne samo povest njihovog stradalackog života tokom trajanja robovlasništva, nego osvetljavajući individualnu patnju duše i tela, prodrila je duboko u samu bit ljudskosti u univerzalnom smislu. Uspela je da ostvari nenadmašno književno delo nove, originalne istorije romana, čiji je ona začetnik zajedno sa brojnim izuzetnim piscima postkolonijalne književnosti. Njeno otkriće književnim iskazom, povešću, prevazilazilo je granice države čiji je pisac i karakteristike istorijske epohe, pa čak i ukupnog doprinosa postkolonijalne književnosti modernom narativnom postupku, čineći sam književni izraz, priču – porukom, ehom prošlosti i odjekom budućnosti.

Označavajući fenomen slobode, kao samu suštinu postojanja i stvaralaštva čoveka, čak uslovom njegove istorijski viđene egzistencije ali, i istorije kulture i istorije književnosti, Toni Morison je, kako je slikovito formulisala jedna teoretičarka postmoderne: „...bacila rukavicu izazova!”

Saznanje da se „...ništa ne može izlečiti bez bola...” sudbine njenih romaneskih likova, uslovljene bojom kože i

² *Beloved*, p. 104.

pripadnošću drugoj rasi, istakle su indirektno i takozvani belaćki svet, kako sama Toni Morison iskazuje u svom eseju: *Playing in the Dark*, nazivajući tu kulturološku pojavu: WHITENESS/BELAŠTVO, videći ga, u stvari, kao ključ civilizacije, kulture, pa tek onda stvaralaštva. Različitost druge rase, boja kože, doslovno pojavno vidljiva, da bi mogla da bude shvaćena i prihvaćena, osvetlila je književnošću Drugost/Otherness, kao trajnu i nezaobilaznu sazajnu temu u dijahronijskoj perspektivi, istorijski, isto tako, u vidu nasleđa, ali, i kao *savremenu* stvarnost kulture uopšte.

Kada se rasne predrasude i „rasna diskriminacija“, termin sociološkog tipa, prenese na unutarjni svet ličnosti što čini književnost, a minuciozno uspeva Toni Morison u svojim romanima *Beloved* i *The Bluest Eye*, onda individualni psihološki bol, ima veću snagu postajući stanje same stvarnosti. Čak kada „beli ljudi“ to ignorišu ili ne primećuju, energija te duboko doživljene iako nevidljive atmosfere, sastavni deo je ukupnog ambijenta. Pišući o savremenoj Američkoj književnosti, Toni Morison koristi sopstveni termin afrikanizam i afrikanist za ličnost, naglašavajući da su „...američki pisci bili u stanju da uključe i zamisle Afrikanist-ličnost, onda kada su izražavali imaginativno videći, ono što nije dopušteno u američkoj kulturi...“ Ona napominje neku vrstu „bega“ u specifičan jezički izraz, pa se Afrikanist-ličnosti izdvajaju u poseban domen same stvarnosti kao i sadržina koja se tim jezikom prenosi.

Uključujući u svom stavu američki-afrikanizam kao sastavni deo američke književnosti, Toni Morison analizira likove u delu, na primer, Hemingveja, Foknera i drugih pisaca, naglašavajući stereotipni stav prema rasnoj drugosti/otherness, „opštih mesta“ u karakterisanju Kineza, Kubanaca, pa i Afro-Amerikanaca, ponekad sa vrstom „romantičarskog“ njihovog prikazivanja, bez prave svesti kakvi su kao individue.

Insistirajući na afro-amerikanizmu, kao neodvojivom delu američke kulture, a ne ekcesu, slučaju, ona kritički sagledava kroz „Romancing the Shadow“ ili „Black Magic“, mesto posebnosti mentaliteta obojenih ljudi u Americi, u njihovoj književnosti ali i ukupnoj kulturi.

Moć književnosti da uključi, obnovljenim mitološkim, post-modernim – eternal present/večite sadašnjosti – recepciju osećanja i misli književnih likova u svaku sinhronu stvarnost života i kulture različitih sredina, dala je šansu američkom afrikanizmu, da bude deo ukupne moderne civilizacijske slike. Dodela Nobelove nagrade Toni Morison, 1993. to u punoj meri pokazuje.

I pored svih savremenih problema rasne i drugih različitosti u modernoj kulturi Amerike, prihvatanje i razumevanje književnih dela Afro-Američkih pisaca, a posebno Toni Morison, afirmacija njenog dela, prevedenog na brojne jezike, ističe njihovu kulturološku posebnost i vrednost.

Toni Morison je to postigla u prostoru savremene kulture, osim svojim delom i aktivnim reagovanjem kao profesor univerziteta (Houston, Harvard University), na predavanjima, kao izdavač (Random House) pokrenuvši seriju knjiga postkolonijalnih pisaca, posebno žena.

Značajno je prihvatanje njenog ukupnog dela od američke sredine, koje se izrazilo brojnim nagradama, pa je za roman *Beloved*, 1988. dobila Pulicerovu nagradu, a za *Song of Solomon*, iste godine, National Book Critics Circle Award (Nagradu Uduženja književnih kritičara). Ostvarujući internacionalnu vrstu dijaloga sa čitalačkom publikom širom sveta, preko prevoda svojih dela na brojne jezike, 1996. godine nagrađena je sa Medal for Distinguished contribution to American Letters. Osim romana, pripovedaka, drama, opere, i muzike, eseja, 1999. godine je izdala prvu knjigu za decu *The Big Box*, zajedno sa svojim sinom Slejdom.

Ne može se zaobići neuobičajen detalj, da je knjiga-esej Toni Morison, pomenuta već, *Playing in the Dark*³ bio *National Bestseller*, za koji ona sama kaže: „...Projekt je nastojanje da se pokaže kritički uvid sa rasnog objekta na rasni subjekat; sa opisivnog i zamišljanog na opisivače i one koji zamišljaju; sa služenja, na one koje treba opslužiti.“

Samim tim i subjektivizacija njenog narativnog metoda, u tom smislu ogleđa se u njenom interpretiranju romanesknog vremena, gde prošlost biva jednovremenost sa sadašnjošću, onda kada je unutarnji svet njenih likova. U stvari, narativno zbivanje se pojavljuje kroz emotivno-misaoni domen ličnosti, pa su isti događaji pripovedani iz individualnih različitih aspekata, u „rašomonskom“ tkanju romana kao celine.

Neka vrsta njenog pripovednog „dijaloškog stava“ vidljiva je, na primer u *Song of Solomon*, gde povest o traganju glavnog junaka za svojim poreklom, u biti prerasta u povest o potrebi da se uspostavi lični dijalog sa sopstvenom prošlošću, naknadno, preko saznanja. Za nju kao pripadnika druge rase, zbog nepostojećeg pamćenja, društvenog, prošlost nije završena i zatvorena priča, ni u društvenom ambijentu, ni u pojedincu, traje u interakciji sa sadašnjošću.

Značaj Toni Morison kao izuzetne i celovite književne pojave moderne epohe, među brojnim drugim, istakla je postmoderna teoretičarka Justine Tally, u svom provokativnom tekstu pod naslovom: *Svi će vratovi doći na red*. U tom tekstu podvlači ulogu Toni Morison, kao spisateljice i kao uticajne ličnosti moderne kulture, koja je ne samo likove sa margine – robove, „...dovela u *main-stream*, u centar, preko svog pripovedanja i književnosti, već je uspela da premesti centar... a zbog svog mnogolikog, neumornog dela, ona je pomogla promenama i

³ Toni Morison: *Playing in the Dark – Whiteness and the Literary Imagination*, (Random House, Vintage book, New York, 1993), prevod autora teksta.

potisnula preovlađujuću ‘belu’ i ‘muški’ centriranu literaturu sveta, u multikulturni mozaik...”

U tom smislu, najvrednijom nagradom Toni Morison je lično smatrala, OTVORENO PISMO *New York Times*-u, 48 CRNIH PISACA, koji su doslovce „uzvikivali tekstem“, da istinska, revolucionarna književna vrednost romana *Beloved*, nije na pravi način prepoznata i oglašena u široj javnosti, posle publikovanja. To je pokrenulo potom brojna pisanja o ovom delu, nagrade, pa je i u obrazloženju Nobelove nagrade za književnost Toni Morison, 1993. bila posebno istaknuta književna vrednost, pored drugih, romana *Beloved*.

Kao što je na početku ovog teksta rečeno, Toni Morison i kao pisac i kao ličnost, aktivnog delovanja u kulturi svoga vremena, zaslužuje višeslojno semantičko prikazivanje i sagledavanje, u okvirima američke istorije književnosti, i šire, sveta.

Otuda ugao gledanja na njene romane iz domena takozvanog „vernakularnog jezika i folklora“, ukazivao je na vrstu preokreta koji je ona kao književnica pokrenula i ostvarila u jeziku i narativnoj strukturi svoga proznog dela u celini.

Ona sama piše u svom esejističkom tekstu: „Ja sam želela da pišem književnost koja bi bila neopozivo, nesporno CRNA, ne zato što su to bili njeni karakteri, ili zato što sam to bila ja, nego zato što se to pojavilo kao kreativni pravac viđen kao potvrda prepoznavanja i verifikacije principa, takozvane CRNE UMETNOSTI.“

Ono što ona podrazumeva pod karakteristikama „CRNIH umetničkih formi“, moglo se sažeto objediniti u vrstu „grupne prirode umetnosti“, gde su svojstva improvizacije korišćena unutar forme naracije, obraćanjem u tekstu izvan sadržine priče, poput performansa, mogućem budućem čitaocu. Takav poetički pristup omogućio je, na primer, da glavni lik u *Song of Solomon*, u potrazi za istorijskim znanjem i identitetom,

tragom narastajuće lakoće subverzivnog CRNOG govora, stekne ličnu snagu i konačno duhovno izlječenje. Jer mit/legenda o „Letećim Afrikancima“ u *Song of Solomon*, kao „kanonska priča“ o njihovom dolasku sa drugog, udaljenog kontinenta, na kojoj počiva deo rasne memorije ljudi afričkog porekla, u ovom romanu je uzeta kao narativna struktura sudbinske priče glavnog junaka, u njegovom traganju za istinom o svom ishodištu.

Subverzivnom lingvističkom tehnikom, Toni Morison upotrebljava jezik jasne kritike socio-političkih uslova života Afro-Amerikanaca, ali, oivičenu u priči humorom i nemilosrdnom satirom.

Iako po sopstvenoj izjavi, nije nikada putovala u Afriku, niti je taj prostor videla i posetila, svoj doživljaj afrikanizma prepoznala je u ljudima, likovima svojih romana, i u sebi samoj, iznutra, kao pripadniku te rase. Zato njeno narativno vreme ne prati pripovednu sadržinu, utemeljenu na istorijskim dokumentima, već ide tragom memorije likova, uokvireno mikrokosmičkim, unutarnjim, individualnim svetom. Tako je doživljaj robovanja unutar emotivne, individualne povesti, prevazišao okvire forme i značenja svakog romana Toni Morison, dajući semantičku sugestivnost priče o „egzistenciji u bolu“ njenog izuzetnog romana *Beloved*. Ta individualna povest poprimila je kroz književnu sliku stvarnosti, univerzalni značaj jedne vrste života „sudbinske izolovanosti u bolu“, čak nezavisno od konkretnog događaja koji je izazvao takvo emotivno stanje. Pretvarajući se u atmosferu dnevnosti u svojevrsnu auru stvarnosti, postajući i vrsta ponašanja pojedinaca, bivajući neodvojiva od bića, taj „egzistencijalni bol“ poprimio je karakteristike stanja koje je Kjerkegor izrazio kao, „bodlja u srcu“. Takva „bodlja u srcu“ pojavljuje se u romanesknoj strukturi *Beloved*, iz senke, u ulozi lika-duha (*ghost*), zaposedajući ne samo unutarnju duhovnost i neprestano

sećanje junakinje romana, nego njenu svakidašnjicu, čineći je višeznačnom kao bit same stvarnosti u trenutku.

Samim tim, način na koji Toni Morison pripoveda o sudbinama CRNIH ljudi u Americi, nadrastao je rasnu, društvenu, političku nejednakost, preobraćajući se u fenomen razumevanja drugosti – otherness, kao antropološke teme, u relaciji pojedinačne egzistencije, društvenog odraza, poodmakle savremene civilizacije i tehnološkog razvoja moderne epohe.

Tako jedan mikrokosmički semantički detalj, znak urezan na leđa junakinje *Beloved*, žig kako se obeležava stoka u krdu, metaforično je opisan kao „rascvetalo drvo“ koje ona ne vidi, ali, ono je potvrda prošlosti koja traje i nju čini drugačijom i kada je slobodna, a ne rasne karakteristike i boja njene kože.

Skoro svi romani Toni Morison, komponovani su korišćenjem *story-telling* obraćanja romanesknih likova, mogućim slušaocima ispovesti, uključujući njihovu recepciju u kompozicijsku celinu, kao paralelnog „narativnog života“. To je bilo karakteristično za usmeno predanje i jednovremenost, na istom mestu, autorovog pripovedanja i recepcije slušalaca. Ova vrsta narativne fragmentacije, sa pripovednom autonomijom različitih pripovednih „uglova gledanja“, kao *story-telling-a*, bila je u samoj prirodi sećanja. Poetika teksta se javila kao druga granica, a ne okvir same priče, povesti, u stvari, ključ strukture, preko čitavog carstva izgovorenog jezika. Trajanje usmenog predanja u pisanoj književnoj formi romana Toni Morison, jedna je od posebnih njenih naracijskih vrednosti. Nije slučajno što ona citira u svojim romanima ponekad *uspavanke*, ponekad *dečije brojalice u igri*, sledeći Deridinu logiku „dodatka u tekstu“, pa je po mišljenju mnogih koji su pisali o njenom delu, „...obnovila afro-američki folklor i njegovu istoriju, tkajući istinske niti ponovnog stvaranja teksture same memorije po sebi.“⁴

⁴ Claudine Raynaud: *Beloved or the shifting shapes of memory*, Cambridge University Press, New York, 2007.

Nezaobilazno je mesto poetike prostora u prozi Toni Morison, koje je doprinosilo utisku o njenom svojevrsnom, originalnom, a izuzetnom stilu, inspirisanom džez i bluz muzikom. Odnosno pronalaženjem njihovog izraza u književnom pripovedanju. U pitanju je energija zvuka, ritam nevidljivog pokreta, poput daška vetra. Ambivalentnost i tajnovitost stvarnosti u svojoj višeznačnosti i ukupnosti, na saznavnom i stvaralačkom planu, obeležila je posebnom originalnošću književni izraz Toni Morison.

Na primer, pripovedni fragment kakvo je predosećanje nesreće u trenutnoj lepoti smiraja dana, tek naslućenog kroz prostornu scenu ambijenta kojim je opisana obala reke, gde rastu najkrupnije borovnice, u *Beloved*, nikako nije sporedan detalj. Dah je to prožimanja sumraka i osećanja u ličnosti, lelujavim mirisom u trenutku. Prožimanje odjeka trajanja društvene strepnje, nevidljive, a prisutne u vazduhu, označene samo mirisom, javila se jednovremeno sa tišinom jednostavne ljudskosti. U stvari, u nenametljivoj lepoti smiraja dana, mirisom se najavljivala prozorna, neuhvatljiva, zloslutna moguća nelagoda.

Iz percepcije takvih detalja, nastala je nekad nenadmašna pesma *Spavač u dolu*, čudesnog pesnika Artura Remboa, kao i ambijent tajanstvene, a preteće tišine parka u čarolijskoj sutonskoj svetlosti, u neobičnom, izvanrednom filmu Mikelandela Antonionija *Blow up*.

Otuda je za afro-američki senzibilitet, američko tlo i pored njihove „istorijske patnje“, moglo da budi osećaj pripadnosti zavičajnom prostoru iskustva, njihovog jedinog životnog vremena, koje su imali, i postojanja. Tu saznavnu i poetsku u književnom izrazu, skoro tragičnu dvojnost, Toni Morison je težila da otkrije kao univerzalni zadatak u traganju za razumevanjem fenomena humanosti. Ona je uspeła da čitav dijapazon pripovedanja o minuloj i možda budućoj egzistenciji, pronađe u jezičkom izrazu Afro-Amarikanaca, u književnosti,

poput najvećih svetskih pisaca XIX i XX veka, i šire, budući im ravnopravna po vrednosti. Pronašla je originalni izraz za njihovu sudbinu biblijskih razmera. Njihovo izmeštanje sa izvornog tla na drugi, udaljeni kontinent, u atmosferu robovanja, patnje i bola, fizičkog i duhovnog, odnosno dugotrajno izgubljene slobode, skoro „alhemijским metodom“ pretočila je u veliku književnu povest.

Zato je vrednost njenog dela i umetničkog izraza, nadmašila sve nagrade, i Nobelovu.